

УДК 81'373.422

ЛЕКСИЧНА АНТОНІМІЯ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

Буц Н. В.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У статті розглядаються лексико-семантичні особливості антонімів, вибраних із поезій Ліни Костенко, які охарактеризовано за морфологічним і семантичним принципами.

Ключові слова: *антонім, лексика, морфологія, семантика, контекст, опорні слова.*

Актуальність. Поетична мова Ліни Костенко становить її творчу авторську індивідуальність, є константою її поетичного стилю. Зрозуміти творчість автора як прояв індивідуальності – мета кожного дослідника. Авторський словник поетеси – надзвичайно багатий. Лексеми її віршів – це унікальне своєрідне явище органічного співіснування різних мовних і стильових рівнів, які ввійшли до широкого культурного контексту світового рівня. Звичайно, творчість Ліни Костенко неодноразово була об'єктом досліджень українських мовознавців і літераторів. «Бо кожна людина – це мікрокосмос. Її неповторність (окрім багатьох інших особливостей) виявляється і в мовному етикеті. Тим паче якщо це мовний етикет поезії, в якій гармонійно поєднуються традиційні для українців вирази з авторськими новотворами. Найперше, що впадає в око під час читання поезії Ліни Костенко, персоніфіковане, «язичницьке» сприйняття світу, що визначає основу світосприйняття українців» [3, с. 400]. Коли мова йде про образну систему Ліни Костенко, цілісність та інтонаційна завершеність поезій формується системою повторів на різних рівнях: емотивному, синтаксичному, лексичному, метафоричному, композиційному. Лексичні повтори – це синоніми (земля-планета, страждаю-мучусь-гину), антоніми (живу-гину), розгалужена система метафорики (Всесвіт – акваріум планет, біль тенет).

Мета – визначення місця антонімів серед інших лексико-стилістичних засобів, використаних поетесою. У віршах Ліни Костенко кожне слово-образ ніби випромінює поезію, кожне слово співвідноситься з іншими, внутрішня форма його полісемантична, тобто багатозначна, вона може нарощувати все нові й нові відтінки значення. Характеристика вибраних з поезій Ліни Костенко власне антонімів, поклавши в основу морфологічний і семантичний принципи класифікації.

«Антоніми (від грецьк. *anti* – проти, *опута* – ім'я) – це слова з протилежними значеннями. Але антоніми визначають не взагалі будь-які протилежні поняття, а обов'язково поняття співвідносні, об'єднані змістом на основі їх протиставлення. Об'єднуються в антонімічні відношення перш за все слова, що мають якісні, кількісні, часові й просторові значення, наприклад: *бідніти* – *багатіти*, *сміятися* –

плакати, розвиватися – занепадати» [13, с. 49]. Ліна Костенко за допомогою антонімів викриває вади та суперечності нашого суспільства, а також протиріччя людської сутності. У творах поетеси протиставлення є одним із засобів, які посилюють афористичність її мови, виростаючи до крилатих висловів. Вона часто вдається до протиставлень, акцентує на контрастах.

Більшу частину серед скарткованих одиниць становлять власне антоніми, а серед них ті, що виражені іменниками та субстантивованими частинами мови. Найчастіше вони позначають абстрактні поняття та поділяються на групи:

а) антоніми, утворені від прикметникових основ і вказують на якість, наприклад:

1. ... *ненавидять в мені мою скажену силу, ненавиджу я слабкості свої* [8, с. 83];
2. *І люди, й не люди, добро і зло* [8, с. 110];
3. *Все повторялось: і краса, й потворність.* [8, с. 138];
4. ... *дитинство, юність, молодість і старість* [8, с. 178].

б) антоніми, які вказують на опредмечену дію й утворюються від дієслівних основ, наприклад:

1. ... *і почула першу образу, але і першу таки похвалу* [9, с. 64];
2. *Блюстителі, халтура – ваше хоббі, ви, фабриканти вір і недовір* [8, с. 169].

в) антоніми, які виражають стан, почуття, стосунки між людьми. Їх поява зумовлена як прикметниковими, так і дієслівними основами, наприклад:

1. ... *біда мине, і щастя теж мине* [8, с. 87];
2. *Мала щастя своє, проміняла його на біду* [8, с. 314];
3. *Щастя вас творить. І неминуче горе вас косить. Горе вас нищить* [10, с. 96].

Як бачимо, слово *щастя* має два антоніми – *біда і горе*. А «Словник антонімів» Л.М. Полюги до слова «щастя» подає антонім «нещастя» [11, с.116]. Таким чином, ми маємо приклад заміни звичайного компонента антонімічної пари *щастя-нещастя* синонімами. Такий прийом використовується авторкою для підсилення виражальних можливостей тексту.

Найчастіше Ліна Костенко вживає антонімічну пару *день – ніч*, які передають експресію, плин часу, рух. Наприклад:

1. *Чорна ніч інкрустована ніжністю. Горизонт піднімає багряним плечем день – як нотну сторінку вічності* [8, с. 8];
2. *І день, і ніч, і тисячі ночей...* [8, с. 179].
3. *І день, і ніч, і мить, і вічність* [8, с. 302].

Досить часто зустрічається пара *життя – смерть*, наприклад:

1. *життя і смерть на відстані стріли* [8, с. 428];
2. *Благословенна кожна мить життя на цих всесвітніх косовицях смерті* [8, с. 7].

Антоніми *день – ніч, життя – смерть* є повними [11, с. 51, 57]. Але в поезіях Ліни Костенко багато контекстуальних антонімів, які виражені й іменниками теж, наприклад:

1. *Людям – колосся. / Собі – стерня* [10, с. 101];
2. *Жонглює будень святістю і свинством* [8, с. 5];
3. *Усе було: асфальти й спориші* [8, с. 138];
4. *... а згине зло і правда переможе* [8, с. 179].

За семантикою всі скартковані нами іменникові антоніми можна розподілити на такі групи: а) ті, що позначають риси характеру чи зовнішності людини, наприклад: *бридота – врода* [9, с. 64], *потвора – вродлива* [9, с. 64], *сила – слабкість* [8, с. 83], *краса – потвора* [9, с. 69], *щедрий – скнара* [8, с. 34], *напівнездари – напівталанти* [8, с. 207], *сила – слабкість* [8, с. 83], *краса – потворність* [8, с. 138], *усмішка – сльози* [8, с. 114]; б) ті, що вказують на час: *день – ніч* [9, с. 14], *мить – вічність* [8, с. 302], *мить – роки* [8, с. 10], *будень – неділя* [8, с. 387], *празники – будні* [8, с. 216], *зима – літо* [9, с. 33], *початок – кінець* [9, с. 41], *минуле – майбутнє* [8, с. 157]; в) ті, що вказують на кількість: *мільярди – нулі* [8, с. 157], *плюс – мінус* [8, с. 156]; г) антоніми, що виражають абстрактні поняття: *слава – хула* [8, с. 216], *наслідки – причини* [8, с. 262], *свобода – залежність* [8, с. 265], *звитяги – поразки* [8, с. 441], *гріх – покута* [8, с. 525], *зло – правда* [8, с. 179], *віра – недовіра* [8, с. 169], *добро – зло* [8, с. 110], *радість – туга* [8, с. 104], *щастя – біда* [8, с. 87, 314], *щастя – горе* [8, с. 96], *фініш – старт* [8, с. 13, 100]; д) антоніми на позначення періодів життя людини: *молодість – старість* [8, с. 178, 489], *життя – смерть* [8, с. 244, 428]; є) ті, що вказують на соціальне становище: *повелителі – раби* [8, с. 146], *бог – чорт* [8, с. 94].

Друге місце за кількістю серед власне антонімів посідають прикметникові антоніми. Вони утворюють кілька семантичних груп:

а) антонімічні пари, компоненти яких називають колір:

- ... *негри бога малюють чорним,*
негри чорта малюють білим [10, с. 94].

Антоніми *чорний – білий* є найуживанішими. «Білий – має колір крейди, молока, снігу; у переносному значенні: позитивний. Чорний – має колір вугілля, сажі, найтемніший; у переносному значенні: негативний» [11, с. 26]. В опрацьованих нами творах ці слова вживаються здебільшого в прямому значенні, наприклад:

1. *Два чорні лебеді календарного білого поля ...* [8, с. 101];
2. *Білі лілеї.*
Жовті мімози.

Чорні троянди – роси, як сльози [8, с. 94].

Споріднені антонімічні пари *білявий – чорнявий, білий – вороний*:

1. *Ось коник білий, коник вороний* [8, с. 470];
2. *Сон білявого дня і чорнявої ночі ...* [8, с. 181];

б) антоніми, що вказують на розмір: *маленький – великий* [10, с. 70], *великі – малі* [8, с. 157], [10, с. 70], *широкі – звужені* [10, с. 25];

в) ті, що вказують на людські риси: *весела – печальна* [8, с. 142], *прекрасна – потворна* [9, с. 65], *хороша* [8, с. 83] – *погана* [9, с. 83], *добрі – злі* [9, с. 83];

г) антоніми на позначення часу: *перше – останнє* [8, с. 127], [9, с. 5], *сьогоднішній – завтрашній* [8, с. 156];

д) на позначення стосунків між людьми: *праві – неправі* [8, с. 375], *рідні – чужі* [8, с. 278], *чужі – свої* [8, с. 73], *далекі – близькі* [10; с. 46];

є) ті, що позначають стан: *живі – мертві* [8, с. 447], [9, с. 10], *напівмандрівний – напівосілий* [8, с. 444], *кам'яний – жива* [8, с. 5]. *цілий – потрощений* [8, с. 280], *ускладнений – спрощений* [8, с. 280], *старі – молоді* [8, с. 392].

Антонімами найчастіше бувають якісні прикметники, адже якість найчастіше здатна протиставлятися. Але Ліна Костенко вживає і антоніми, що виступають відносними прикметниками. Звичайно, їх антонімічність диктується наявністю відповідних іменників, наприклад:

Скінчилася денна праця.

Почався вечірній поспіх [9, с. 7].

У групі прикметникових антонімів є також контекстуальні, наприклад:

- Дива, дива! – дивується трава. –

Він кам'яний, а з ним іде жива [8, с. 5].

Антонімічна пара *живий – мертвий*. Але в даному контексті значення «який не виявляє ознак життя, неживий» [11, с. 56] набуває слово *кам'яний*.

Особливу роль у створенні динаміки вірша відіграють дієслівні антоніми. Вони також надають поезіям більше експресивності й емоційності. Серед дієслів є різнокореневі антоніми, які становлять більшу частину, а не однокореневі, наприклад: *смеркає – розвиднюється* [8, с. 87], *сміялись – плакати* [8, с. 373], *здоровкалась – прощалась* [9, с. 65], *опускається – піднімається* [9, с. 78], *люблю – ненавижду* [8, с. 490].

Порівняно мало вживає поетеса антонімів, утворених за допомогою префіксів, які найбільш характерні для дієслів (*приїжджає – від'їжджає*).

Дієслова, які не є словниковими антонімами, теж зустрічаємо у віршах Ліни Костенко:

А люди ж то проходять щохвилини.

Один зачепить.

Інший привіта. [9, с. 65].

Пара *зачепить – привіта* становить собою авторські контекстуальні антоніми.

Висновки. «Ліна Костенко – глибоко сучасна, глибоко українська поетеса, та навдивовижу це не те, що не заважає, а, навпаки, допомагає бути відкритою, як у космос український, так і в космос історії наших народів, в космос загальнолюдської історії; і та історія в неї – не скам'янілі чи спорохнявілі релікти, а живе дійство, яке начебто продовжує звершуватися й сьогодні, все ще перебуває у творчому світі, й так само часто певна подія нинішнього дня в її сприйнятті та під її пером виглядає не локально й самодостатньо, не ізольовано, а пропонується в єдиному потоці світової історії, сповнюється масштабності й значення історичного.» Ці слова Євгена Гуцала влучно визначають масштаб геніальної особистості нашої сучасниці, її художнього світу «в єдиному потоці світової історії» [2].

Антонімічна лексика вживається Ліною Костенко в поетичних творах з метою зіставлення, порівняння двох понять (для увиразнення обох); протиставлення, розмежування понять (для створення емоційного контрасту); з експресивно-стилістичною метою, що робить її вірші більш емоційно насиченими. Антоніми – це виразний стилістичний засіб мови. Вони потрібні в ній для відтворення контрастів, для побудови альтернативних запитань у художньому стилі мовлення [7, с. 46]. Бо

*Поезія – це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі* [8, с. 138].

Список літератури

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К.: Либідь, 1991. – 253 с.
2. Барабаш С. Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби : дис... д-ра наук : 10.01.01 / С. Г. Барабаш. – Кіровоград, 2004.
3. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
4. Брюховецький В. С. Ліна Костенко / В. С. Брюховецький. – К.: Дніпро, 1990. – 261 с.
5. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985.
6. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова / М. П. Івченко. – К.: Видавництво Київського університету, 1965. – 502 с.
7. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К.: Вища школа, 1987. – 349 с.
8. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 558 с.
9. Костенко Л. Вітрила / Л. Костенко. – К.: Рад. письменник, 1958. – 92 с.
10. Костенко Л. Мандрівки серця / Л. Костенко. – К.: Рад. письменник, 1961. – 110 с.
11. Полюга Л. М. Словник антонімів / Л. М. Полюга. – К.: Радянська школа, 1987.
12. Симоненко В. Краса без красивостей / В. Симоненко. В. – Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 13-17.
13. Сучасна українська літературна мова : Стилістика. За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973.

Буц Н. В. Лексическая антонимия в поэтических произведениях Лины Костенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.371-375.

В статье рассматриваются лексико-семантические особенности антонимов, выбранных из поэтических произведений Лины Костенко, которые охарактеризованы по морфологическим и семантическим принципам.

Ключевые слова: антоним, лексика, морфология, семантика, контекст, опорные слова.

Bych N. W. Lexical antonyms in poetry of Lina Kostenko // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.371-375.

In article lexico-semantic features of the antonyms chosen from poetic products by Liny Kostenko which are characterized by morphological and semantic principles are considered.

Key words: antonym, lexicon, morphology, semantics, context, basic words.

Поступила до редакції 27.04.2011 р.